

3. Zaključki

Analiza obnašanja nekaterih glagolov premikanja v obsežnejšem zaključenem besedilu je torej pokazala mnogoplastno soodvisnost različnih dejavnikov in njihovo medsebojno dopolnjevanje. V konkretnem je ugotovila vsakokratno prilagajanje pomena glagola III zahtevam različnih besednih in položajskih kontekstov. Na ta način je potrdila pravilnost predpostavke, da je pri vrednotenju posameznih jezikovnih elementov v konkretnih stavkih upoštevanje kolikor se da izčrpnega konkretnega ali zamišljenega konteksta nujno potrebno.

Viktor Majdič

Pedagoška akademija v Ljubljani

» POPRAVLJANI « CANKAR

Slovenska berila za osnovno šolo (nadalje SB) so – kot je znano – temeljno čtivo, ki uvaja učenca v bogati svet domače in tuje besedne umetnosti. Hkrati, ko spoznava besedno umetnino, pa se učenec seznanja tudi z njeno materialno podlago, tj. z jezikom. Spoznava po eni strani pomen in vrednost jezika kot umetnostnega izrazila in pri tem odkriva, da knjižni jezik ni enoten, da je v umetnostnih besedilih v marsičem drugačen kot v dnevnem ali periodičnem tisku, drugačen kot v šolskih učbenih ali v poljudnoznanstvenih sestavkih, po drugi strani pa ugotavlja določeno izrazno diferenciranost znotraj jezika besedne umetnosti same (npr. ugotavljanje razlik med jezikom proze in poezije, pa tudi razlik, ki so pogojene z individualnostjo jezikovnega izraza posameznega avtorja).

Toda mladi bralec bo uspešno spoznaval slovenski knjižni jezik v vsej njegovi funkcijsko pogojeni raznolikosti le, če mu bodo besedila predstavljena v neponorejeni, avtorsko verni podobi, ki je niso prizadeli neprizanesljivi, s strani avtorja neodobreni in na pretirano subjektivna merila vrednotenja opirajoči se lektorski posegi. To je še posebno važno, če gre za vrhunske obvladovalce slovenske besede, kakršen je Ivan Cankar. Čeprav bi pričakovali, da bodo njegova besedila predstavljena v SB mlademu bralcu takšna, kot so izšla izpod peresa tega velikega umetnika, je jezikovno-stilna primerjava v berilih priobčenih besedil z originalnimi pokazala, da ni niti enega Cankarjevega sestavka v niti enem od SB, ki ne bi bil doživel večjih lektorskih posegov.* Pri tem še zdaleč niso mišljene samo pravopisne posodobitve tipa *solnce* -- → *sonce*, *trenotek* -- → *trenutek*, *zajutrek* -- → *zajtrk*, ki so vsaj za nižjo stopnjo osnovne šole sprejemljive, pač pa gre v precejšnjem številu primerov tudi za spremembe, kot *skoraj* -- → *skoro*, *zatem* -- → *nato*, *nji* -- → *njej* in še mnoge tem podobne.

Ugotavljanje razlik med originalnim Cankarjevim jezikom in njegovimi lektoriranimi variantami v SB je potekalo tako, da so bila Cankarjeva besedila v SB primerjana s prvimi objavami, pri večini tekstov pa je bila opravljena še medsebojna primerjava med SB različnih izdaj, kar je tudi dalo nekatere zanimive ugotovitve.

Preseneča veliko število jezikovnih, slogovnih, pa tudi vsebinskih prilagoditev, čeprav je med njimi zelo malo takih, ki jih zahtevata sodobna jezikovna norma in njena kodifikacija. Večinoma gre za posege, ki jim je botroval puristični, historicistični ali

* Analizirani so bili sestavki v SB, ki so izšla do leta 1976.

logicistični nazor ali pa zgolj na osebni oceni temelječe dajanje prednosti eni varianti pred drugo. Le tako si je mogoče razložiti dejstvo, da je npr. v manj kot 2 strani obsegajoči črtici D a t e l j n i nič manj kot 93 korektur, od katerih pa je upravičenih le 5 pravopisnih posodobitev (*solnčna cesta* -- → *sončna cesta*, *solnce* -- → *sonce*, dvakrat *škatlja* -- → *škatlja* in *ješprena* -- → *ješprenja*) ter nekaj v nasprotju z današnjo rabo stavljenih naglasnih znamenj (npr. *precepljeno jedro*, *meso se je prijelo usten in zôb*), medtem ko bi vse drugo ob večji prirejevalčevi tolerantnosti lahko ostalo, kot je pri Cankarju, ali bi celo moralo ostati, ker pomenijo prirejevalčeve inačice v nekaterih primerih ali vsebinski odmik od originala ali pa njegovo osiromašitev (na vsebinski, slogovni ali ritmični ravni).

Zanimivo je tudi, da jezikovne prilagoditve v marsikaterem primeru niso usklajene z veljavnimi jezikovnimi normativnimi priročniki, da za njimi zaostajajo ali pa so prirejevalčeva merila vrednotenja strožja od meril veljavnih jezikovnih normativnih priročnikov. Tako npr. določa Slovar slovenskega knjižnega jezika dvojno pisavo prislovlj tipa *napol*, *nastežaj*, *naglas* (tj. skupaj in narazen), deloma je tako tudi že v Slovenskem pravopisu 1962 (npr. *naglas* in *na glas*, ne pa v SP 1950), toda v SB, tudi tistih, ki so izšla po izidu prve knjige SSKJ, je skoraj dosledno spremenjena Cankarjeva pisava tipa *nastežaj* v *na stežaj*, *na glas* pa v *naglas*.

Zaostajanje za razvojem našega noramativnega jezikoslovja je opazno tudi pri korigiranju prislovljnih primernikov, tvorjenih s primarno pridevniškim priponskim obrazilom. Tem, pri Cankarju zelo pogostim oblikam, je bil priznan status enakovredne variante sicer šele z izidom SP 1962, toda tudi v od takrat dalje izhajajočih SB so oblike *boljše*, *uglednejše*, *hitrejše*, *hujše* redno zamenjane z variantami *bolje*, *ugledneje*, *hitreje*, *huje* (v SSKJ je pri podgeslu *hudo* edini primerniški oz. presežniški zgled z obrazilom -ši).

Enako dopušča že SP 1962 varianto *zaželjen* kot enakovredno ob dotlej edini normativni *zaželen*, toda Cankarju oblika *zaželjen* še vedno »popravljajo« v *zaželen*. Vendar bo novi, sodobnejši način vrednotenja jezikovnih izraznih sredstev, kakršen si je v zadnjih letih uspešno utrl pot v šolo zlasti s Slovenskim knjižnim jezikom 1 do 4 in s Slovensko slovnico 1976 J. Toporišiča ter številnimi njegovimi predavanji za slaviste in razredne učitelje, morala nujno sprejeti tudi lektorska praksa, kajti sedaj obstaja na šolah dvoje meril: z enimi se seznanja učenec pri pouku slovenskega jezika, druga, marsikdaj močno različna od prvih, pa so prisotna v priredbah leposlovljnih del za šolsko rabo. Poudariti pa je treba, da je ta dualizem značilen samo še za osnovno šolo, saj umetnostna besedila v največjih gimnazijskih berilih takšnih neutemeljenih lektorskih posegov ne poznajo.

Med najpogostejšimi spremembami, ki so jih doživela Cankarjeva besedila v SB, so pravopisne in pisne korekture, med katerimi je še največ sprejemljivih, čeprav so tudi pravopisne posebnosti »navsezadnje ... del Cankarjeve umetnosti«, kot je zapisal dr. J. Toporišič,¹ in bi zlasti v SB za višje razrede lahko brez škode ostale. Tako so zapisane poleg že omenjenih besed *solnce*, *škatlja*, *zajutrek*, *trenotek* in *ješpren* v posodobljeni obliki še *kedaj*, *kakoršen*, *čegav*, *zmirom*, *nivzdol*, *tirjati*, *vzkrikniti*, *razmekniti*, *umekniti*, *geniti*, *vpogniti*, *vstreči*, *povdarek*, *kajba*, *čédnik*, *stopnjice*, *leševje*, *apostelj*, *Golgata*, *šentpeterski*, *Božič*, *Velika noč*, *Pepelnica*, *Bog vedi*, *hvala Bogu* in še nekatere druge.

Med upravičene bi lahko šteli spremembe pri stavi ločil v primerih, ko se današnja pravopisna norma razlikuje od norme Cankarjevega časa. Tako je na primer dosledno opuščena vejica pred neprvim delom večdelnega ločnega ali stopnjevalnega veznika, toda mnoge zamenjave interpunkcijskih znamenj so povsem nepotrebne in neumestne, zlasti zamenjave šibkejših z močnejšimi ali močnejših s šibkejšimi, treh pik s pomišljajem, pomišljaja s tremi pikami, vejice z dvopičjem, treh pik s klicajem, podpičja z vejico ali piko ipd. Pogosto so ločila, predvsem vejica, tudi dodana, kjer jih v originalu ni, npr. *Mi otroci*,

¹ Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, Maribor 1967, 79.

kolikor nas je bilo -- → *Mi, otroci, kolikor nas je bilo* . . . , kjer se spreminja navadno atributivno razmerje z desnim prilastkom v pristavčno s premorom in polkadenco med odnosnico in pristavkom, ali pa se – nasprotno – odpravlja premor z opustitvijo vejice: *Šel sem dalje, po klancu nizdol* . . . -- → *Šel sem dalje po klancu* . . . Zaradi opuščene vejice so brez utemeljenega razloga nekatera Cankarjeva priredna razmerja spremenjena v podredna, npr. . . . *in je posegla v škatljo z mesnato, potno roko* -- → . . . *in je posegla v škatlo z mesnato potno roko*; – . . . *gledala /je/ nanj z razposajenimi, črnimi očmi* -- → . . . *gledala /je/ nanj z razposajenimi črnimi očmi*.

Z dodajanjem, opuščanjem ali zamenjavo ločil se zveza med večdelnimi povedmi pogosto ojači ali oslabi, včasih oboje hkrati v isti povedi: *Na srcu mi je ležal kamen; težak je bil in strašen; in še solz je bilo sram, da bi mi segle v oči* -- → *Na srcu mi je ležal kamen. Težak je bil in strašen in še solze je bilo sram, da bi mi segle v oči*. Zamenjava podpičja s piko je zvezo med sledečima si deloma sporočila oslabila, opustitev podpičja pred veznikom in pa brez potrebe okrepila.

Vsebinsko in slogovno neutemeljene so tudi zamenjave kadenčnega zaključka s polkadenčnim, npr. *Noge so jo bolele; naslonila se je na zid in gledala gor na okna* -- → *Noge so jo bolele, naslonila se je na zid in gledala gor na okna*. Tudi ustvarjanje premora tam, kjer ga Cankar ni predvidel, pomeni oddaljevanje od originala v ritmu in pomenu: *Ne kradel nisem, ne ubijal ne prešustvoval* -- → *Ne, kradel nisem ne ubijal ne prešustvoval*.

Čemu vse te spremembe? Ali se njihovi avtorji ne zavedajo pomembne stilotvorne in pomenotvorne funkcije ločil? Ali ne vedo, da so ločila »zunanji znanivci Cankarjevih misli, čustev in notranjega ritma . . . zlasti podpičje in razni pomišljaji«²

Od pisnih sprememb kaže omeniti opuščanje večine naglasnih znamenj, ki jih je pri Cankarju precej, čeprav tudi te spremembe niso dosledno izpeljane v vseh SB, saj je v berilu za 8. razred veliko naglasnih znamenj celo nanovo dodanih, npr. *je klónil, lahké nogé, solzné oči, dežela je blagoslovljéna* idr., kar je eden od mnogih dokazov za veliko neizenačenost kriterijev različnih prirejevalcev in »popravljalcev« Cankarjevih besedil. Nekateri se odločajo celo za »popravke«, ki nimajo opore niti v SP 1962 niti v SP 1950. Tako je npr. Cankarjev izraz *ljulika* (v tej obliki je zapisan tudi v Pleteršnikovem slovarju) v SB za 8. razred spremenjen v *ljulka*, čeprav je že desetletja pravopisno normativna le varianta *ljuljka*, za katero bi se moral odločiti tudi lektor, če je hotel Cankarjevo obliko po vsej sili posodobiti (zanimivo pa je, da *ljulika* ni motila lektorja SB za 4. razred!).

Pogosto lektorji tudi Cankarjevi skladnji niso prizanašali in so spreminjali priredja v podredja, eno vrsto odvisnosti v drugo, razdruževali obsežnejše in združevali po obsegu skromnejše povedi, nanovo ustvarjali odstavke ali odpravljali obstoječe, nadomeščali povedkov prilastek s prislovnim določilom, odpravljali antielipse ali pa Cankarjeve elipse nadomeščali z antielipsami itd., čeprav gre v mnogih primerih za zamenjavo stilotvornega vzorca z nestilotovrnim in torej za neutemeljeno in neodgovorno slogovno siromašenje Cankarjevih besedil. Nekaj primerov: *na njegovi duši pa je ležal greh in ga je tiščal k tlom* -- → *na njegovi duši pa je ležal greh, ki ga je tiščal k tlom*; – *Veverica se ni plašila, če je stopil na suho dračje; postala je na veji, vzdignila glavo in košati rep.* -- → *Veverica se ni plašila, če je stopil na suho dračje. Postala je na veji, vzdignila glavo in košati rep.* – *le v hladnih kotih, kamor ni seglo sonce, so ostale blatne luže. Iz globeli se je vzpel kolovoz visoko v klanec* -- → *le v hladnih kotih, kamor ni seglo sonce, so ostale blatne luže, iz globeli se je vzpel kolovoz visoko v klanec*; – *ko sem se ozrl plah, ni bilo nikogar, da bi bil izpregovoril tiste hudodelske besede* -- → *Plašno sem se ozrl, ali nikogar ni bilo, ki bi bil spregovoril tiste hudodelske besede*; – *otroci so se podili in so kričali* -- → *otroci so se podili in kričali*; – *in zdelo se mu je, da stoji mati na pragu in da gleda naravnost nanj*; – *To so bile slavne me-*

² Joža Mahnič, Zgodovina slovenskega slovstva V, Ljubljana 1964, 132.

sarjeve klade, naša radost in naše hrepenenje; -- → To so bile slavne mesarjeve klade, naša radost in hrepenenje; – Tam sem sedel ter žvečil palec desnice kar ves dan -- → Tam sem sedel ter sem žvečil palec desnice kar ves dan . . .

Večinoma je odpravljena tudi danes nenormativna raba členka *da* (po SSKJ I gre za veznik), s katerim je Cankar zelo pogosto nakazoval odvisnost vprašalnega stavka, npr. »/i/n še mi razložite, kako da ravnam zdaj s svojim delom . . .«. Rabo te vrste je brez dvoma mogoče šteti med značilne Cankarjeve stilizme, toda v vseh SB je ostal nekorigiran en sam primer, in sicer v odlomku iz romana *N a k l a n c u*: *Jaz sem mislil dolgo časa, kaj da boš napravil* (SB VIII), medtem ko so vse druge lektorji skrbno »popravili«, ker pač »slovnica tako rabo odsvetuje«,³ v SSKJ I pa je okvalificirana s časovno-frekvenčnim kvalifikatorjem *r a b a p e š a*. Če bi take spremembe doživaljala pred kratkim nastala besedila, predvsem pa besedila jezikovno in slogovno šibkih avtorjev, bi bili posegi te vrste razumljivi in koristni, ker pa gre za jezik enega največjih mojstrov slovenske besede in ker sodobna slovnica in slovar kodificirata *sodobni* slovenski knjižni jezik, ne pa jezika z začetka 20. stoletja, so obravnavani korekturni posegi povsem neprimerni.

Skoraj dosledno je iz Cankarjevih besedil odpravljena tudi romanska ali francoska stava prislovnega določila načina,^{3a} ki pa je v slovensko slovstvo ni uvedel Cankar, kot je domneval A. Breznik, kajti po ugotovitvah Franceta Dobrovoljca⁴ jo najdemo že pri Jenku, Mencingerju, Jurčiču, Kersniku, Deteli, Stritarju in celo pri Gregorčiču. Da se je Cankarju ta stilizem tako zelo priljubil in postal ena njegovih tipičnih slogovnih posebnosti, je po mnenju Franceta Dobrovoljca vzrok v pisateljevi težnji, posredovati sporočilo na način, ki je bil značilen za impresionistično podajanje. »Kakor je slikar impresionist polagal barvo ob barvo in se je nato barvna harmonija ustvarila s pogledom na celoto, tako je tudi Cankar morda skušal doseči s tem načinom pisanja svojstvene učinke, ki so zvokovno docela učinkovali. Na zvok besede pa je Cankar polagal veliko važnost. Odtod njegova pravična jeza na urednike časopisov, kadar so mu 'popravljali' njegove spise.«⁴ Enako upravičeno bi se Cankar – če bi se seveda mogel – jezil tudi na urednike in lektorje SB, ki imajo tako malo posluha za individualnost njegovega izraza, tem bolj, ker odpravljajo celo bistvene značilnosti njegovega jezika in sloga, saj 530 primerov romanske stave prislovnega določila načina⁴ v Cankarjevem opusu kaže, da je pisec uporabljal obravnavani stilizem zavestno in premišljeno (tako je namreč pisal vse do zadnjih del, četudi mu Breznikovo kritično stališče do te rabe najbrž ni bilo neznano in četudi je sicer Breznikovo mnenje cenil in ga v marsičem upošteval). Toda česa se uredniki in lektorji SB bojijo, ali nevarnosti, da bi se učenci navzeli takšnega načina izražanja? Saj gre vendar za izrazit besednoumetnostni stilizem polpretekle dobe in si ni mogoče misliti, da bi se njegova raba razširila v neumetnostne zvrsti sodobnega zbornega jezika.

Med pogoste spremembe spada tudi odpravljanje za Cankarjev slog značilnega predpreteklika, ki je večinoma nadomeščen s preteklikom: . . . *molčal je trdovratno, kakor tisti po nedolžnem obsojeni, ki so bili spoznali, da bi jim kričanje in razgrajanje nič ne pomagalo* -- → . . . *molčal je trdovratno, kakor tisti po nedolžnem obsojeni, ki so spoznali, da bi jim kričanje in razgrajanje nič ne pomagalo*. Verjetno je za tako ravnanje treba iskati vzrok v mnenju avtorjev tradicionalne slovenske slovnice, češ da je pluskvamperfekt le varianta perfekta za izražanje preddobnosti v preteklosti in da je »malo v rabi, ker ga večinoma lahko nadomesti pretekli čas«,⁵ kljub temu, da je že od leta 1960 dalje znano,⁶ da sloven-

³ Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik* 4, Maribor 1970, 82 / *Slovenska slovnica* 1976 rabe členka *da* v odvisnih vprašalnih stavkih ne odsvetuje./

^{3a} Po mnenju dr. B. Pogorelec pri francoski stavi ne gre za prislovno določilo, ampak za dopolnilnik (povedkov prilastek), medtem ko šteje dr. J. Toporišič primere te vrste za samostalniške polstavke, prim. dr. B. Pogorelec, *Dopolnilnik (povedkov prilastek)* v slovenski skladnji, *Linguistika* XII, 1972, 316 in 326, kjer je navedena tudi druga zadevna literatura, in dr. J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor 1976, 502.

⁴ France Dobrovoljc, *Nekaj posebnosti iz Cankarjevega literarnega jezika*, zb. *Podoba Ivana Cankarja*, Ljubljana 1945, 76.

⁵ A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel / J. Šolar/, *Slovenska slovnica*, Ljubljana 1956, 214.

⁶ B. Pogorelec, O pluskvamperfektu v knjižni slovenščini, *JiS* 1960/61, 152–160.

ski pluskvamperfekt ni le t. i. antepreterit, se pravi čas za izražanje preddobnosti v preteklosti, ampak predvsem oblika izražanja dejanja, ki je v preteklosti povzročilo kakšno stanje, v tem pomenskem okviru pa tudi oblika za izražanje dejanja iz davne preteklosti, kar je vedel tudi že Breznik.⁷ Škoda pač, da si novejša teoretična spoznanja tako počasi utirajo pot v prakso in da doživljajo zaradi tega besedila tudi največjih mojstrov slovenske besede groba jezikovna in slogovna poenostavljanja. Predpreteklik v slovenščini zagotovo ne bi /več/ obstajal, če ga jezik ne bi potreboval. Kako neprethtani so včasih posegi lektorjev ali urednikov SB, še posebej dokazuje primer *Od daleč je prišla mati, iz vasi je bila prišla*, kjer je v prvem stavku predpreteklik zamenjan s preteklikom, v drugem stavku pa preteklik s predpreteklikom.

Pri dokaj pogostih spremembah besednega reda gre večinoma za neupoštevanja zakonitosti členitve po aktualnosti, za premeščanje jedra povedi s pomensko najmočnejšega na manj izpostavljeno mesto, npr.: *Bahavo obloženi so bili* (= štanti) *z vsemi sladkostmi tega sveta* -- → *Bile so* (= stojnice) *bahavo obložene z vsemi sladkostmi tega sveta*, kjer je v prirejani varianti najbolj izpostavljeno mesto zapolnjeno s pomensko malo pomembnim prehodom (»bile so«), medtem ko se je jedro (»bahavo obložene«) znašlo v povsem nevtralnem položaju, ki je zlasti v pisani zvrsti jezika rezerviran za prehod med izhodiščem in jedrom v stilno nezaznamovanem oz. med jedrom in izhodiščem v stilno zaznamovanem sporočanju. Zelo nenaklonjeni so lektorji tudi številnim Cankarjevim inverzijam, ki jih brez pomišljanja odpravljajo, s tem pa hkrati ukinjajo tudi subjektivno obarvanost njegovega besednega reda, npr. *Kadar sem mu ga prinesel, se ni več skrival v kajbo, temveč prišel mi je naproti* -- → *Kadar sem mu ga prinesel, se ni več skrival v kajbo, temveč mi je prišel naproti* ali pa *Pod klancem sem se zaobrnil sunkoma* -- → *Pod klancem sem se sunkoma zaobrnil*. Tudi invertirana zveza samostalniške odnosnice in ujemalnega levega prilastka, stoječega desno od odnosnice, je spremenjena v zvezo odnosnice in pristavka: ... *jabolka bela in rumena, rdeča in pisana, gladka in kosmata* ... *človek ni vedel, kam bi pogledal, kje bi ugriznil* -- → ... *jabolka, bela, rumena, rdeča in pisana, gladka in kosmata* ... *človek ni vedel, kam bi pogledal, kje bi ugriznil*.

S spreminjanjem besednega reda je tesno povezano tudi spreminjanje stavčnega ritma, kar dokazuje – poleg številnih drugih – tudi pravkar navedeni primer, čeprav je dobro znano, kolikšno pozornost je ravno Cankar posvečal ritmični ureditvi povedi. V pismu Henriku Tumi (18. 3. 1918) pravi v zvezi z ritmom in slovnično pravilnostjo tudi tole: »prvič: Ritem v slogu je važnejši od slovnične; drugič: Ritem je odvisen od vsebine; tretjič: Beseda je odvisna od ritma; ...« in na koncu: »Treba je, kakor Vam je znano, brati vsako stvar *naglas*. In tedaj sodi o jeziku edino poklicani sodnik: uho.« Cankar torej »ne izbira besed in ne določa besednega reda samo glede na vsebino, ampak tudi glede na ritem in zven,«⁸ to pa pomeni, da vsakršno spreminjanje zaporedja delov sporočila, zamenjava enim delov z drugimi ali njih opuščanje grobo prizadene strukturo Cankarjevega stavka in da takšnih »korekturnih« posegov – če izhajamo iz njegovih pravkar citiranih misli – zagotovo ne bi odobril in bi se v skladu z določili zakona o avtorskih pravicah upravičeno boril za avtentično podobo svojih besedil.

V omenjenem pismu H. Tumi govori tudi o nedoslednem upoštevanju slovniških pravil, o čemer je zapisal: »Kadar pišem, mi je edina skrb, da jasno povem, kar mislim, in pa, da natanko do najtišje nianse čuti z mano tisti, za kogar pišem. Tako se zgodi, da včasih vedoma zagrešim nepravilno slovniško obliko. Kajti če mi je treba kdaj izbirati med slovniško čednostjo na eni strani ter med jasnostjo in lepoto sloga na drugi strani, se odločim takoj za slovniško nepravilnost.« Seveda Cankar s »slovniško nepravilnostjo« ni mislil na kršenje obstoječe jezikovne norme (kot objektivne danosti v jeziku), kakor očitno do-

⁷ A. Breznik, Slovenska slovnica, Ljubljana 1934, 134.

prim. tudi J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor 1976, 335, in M. Hajnšek, Pluskvamperfekt v slovenski knjigi, JiS 1962/63, 240–245.

⁸ Joža Mahnič, Zgodovina slovenskega slovstva V, 1964, 139.

mnevajo »popravljavci« njegovih besedil za šolo, ampak na kršenje okostenele, dejanski knjižnojezikovni normi Cankarjevega časa v marsičem nasprotujoče kodifikacije v Janežič-Sketovi historicistično zasnovani slovnici slovenskega jezika. Nasprotno, odločil se je za knjižnojezikovno normo povsod tam, kjer se je le-ta razhajala s takratno slovniško kodificiranostjo in s tem za dobrega pol stoletja prehitel našo slovničarsko prakso, ki šele v zadnjem času dosledneje oblikuje kodifikacijo po normi in ne obratno.

Podlago za vrsto lektorskih posegov predstavlja tudi bogata oblikovna variantnost slovenskega knjižnega jezika. Med njimi je nekaj takih, ki bi bili sprejemljivi v SB za nižjo stopnjo osnovne šole, najdemo pa jih v vseh, tudi v starejših gimnazijskih berilih, npr. *človeku, po svetu pognanem, iz zemlje izruvanem, se toži najpoprej po koči* -- → *človeku, po svetu pregnanemu, iz zemlje izruvanemu, se toži najpoprej po koči*; -- *jaz nisem vedel, če je bila dežnica ali če so bile solze, kar je teklo brez nehanja preko velik lic ter kapalo na prsa* -- → *jaz nisem vedel, če je bila dežnica ali če so bile solze, kar je teklo brez nehanja preko velik lic ter kapalo na prsi*; -- *Strmeli smo z velikimi očmi in odprtimi ustmi* -- → *Strmeli smo z velikimi očmi in odprtimi usti*; -- *je stopil župnik na stopnice pred velikimi vratmi* -- → *je stopil župnik na stopnice pred velikimi vrati* itd.

Gre večinoma za variantne oblike iz nezbornih zvrsti jezika, od katerih pa so se nekatere v preteklosti potegovale celo za knjižni status. Tako je npr. množinski samostalnik *prsi* pri Cankarju povečini zapisan kot *prsa*, ker je bila ta oblika konec prejšnjega in v začetku tega stoletja tudi v zbornem jeziku močno v rabi. Navajata jo tudi Pleteršnik v slovarju (in sicer z oznako *n. k.*) in Breznik v prvi izdaji svoje slovnice.⁹ Kljub kasnejšemu doslednemu prepovedovanju ni bila nikoli povsem izrinjena iz knjižnega jezika, tako da je danes v splošnem pogovornem jeziku celo prevladujoča, v zbornem jeziku, predvsem v neumetnostnih zvrsteh, pa prihaja do pomenske diferenciacije med konkurenčnima oblikama *prsi* in *prsa* – prva se vse bolj omejuje le na ženske prsi, grudi, druga pa pokriva preostale pomene (npr. *telečja, kurja prsa, borba prsa v prsa* itd.). Tudi zato bi lahko bili lektorji do Cankarjeve oblike prizanesljivejši, saj bi nudilo nekorigirano besedilo učiteljem slovenskega jezika neprimerno več priložnosti za poglobljeno obravnavanje jezikovne dubletnosti.

Še pogostejše od navedenih so zamenjave zbornih, stilno (večinoma) nezaznamovanih variant s sinonimnimi, prav tako zbornimi in prav tako stilno nezaznamovanimi. Za ilustracijo samo nekaj malega od mnogih tovrstnih »popravkov«: *gre proti nji* -- → *gre proti njej*; -- *globoke jame so bile v licih* -- → *globoke jame so bile na licih*; -- *Nič ne izprašuj* -- → *Nič ne sprašuj*; -- *smo sedeli krog mize* -- → *smo sedeli okrog mize*; -- *še predno ga je ogovoril* -- → *še preden ga je ogovoril*; -- *sčasoma nam je bil skoraj popolnoma tuj* -- → *sčasoma nam je bil skoro popolnoma tuj*; -- *ga je skoro že prekričal* -- → *ga je skoraj že prekričal* itd. Tu se ni mogoče izogniti vtisu, da gre za spreminjanje zaradi spreminjanja samega, da se lektoriranje oddaljuje od objektivnih jezikoslovnih meril in se prepušča izrazito subjektivnemu vrednotenju, na kar še posebej opozarjata zadnja dva primera, ko je v črtici Lisjak varianta *skoraj* zamenjana s *skoro*, v odlomku iz romana *Na klanecu* pa nasprotno *skoro* s *skoraj*.¹⁰

Tudi zamenjave mnogih leksikalnih dvojnic so pogosto vprašljive, še zlasti zato, ker so nesistemske in nedosledne. Tako je npr. *štant* nadomeščen s *stojnico*, glagol *šuntati*, ki je iz približno iste govorne ravnine, pa ostaja nespremenjen. Iz enakih purističnih ali logičističnih nagibov so očitno nadomeščeni Cankarjevi *principi* z *načeli*, *par dni*, *par tednov*, *par korakov* z *nekaj dnevi*, *tedni*, *koraki*, zveza *se naglo okrene* je spremenjena v *se hitro obrne*, *ne rabim* v *ne potrebujem*, celo prislova *nato* in *poleg* sta se morala umakniti ina-

⁹ Anton Breznik, Slovenska slovnica, 1916. /Na s. 78 pravi: »Po zgledu jétra gredo: chréva, vrata, ústa, rebra, prsa, kóla«, v kasnejših izdajah pa je »prsa« izpustil./

¹⁰ Na širši značaj tega vprašanja opozarja tudi nejevolja mnogih piscev, ki jih moti prevelika samovolja nekaterih lektorjev in njihova pretrana »popravljavška« vnema.

čicama *zatem* in *zraven*, čeprav gre v obeh primerih za enakovredni, stilno nezaznamovani in torej prosto zamenljivi varianti. Kaže, da je vzrok najbrž v pomanjkljivem poznavanju 'Navodil za uporabo' obeh povojnih Pravopisov, saj so v njunem slovarskem delu v ležečem tisku natisnjene le »slovnične kategorije, razlage in navedbe izvora in stroke«¹¹ oz. »vse razlage od slovniških krajšav do pomenskih objasnitev«¹² in imajo zatorej ti deli slovarskega besedila zgolj informativno vrednost. Mnogi lektorji, med njimi tudi tisti, ki skrbijo za podobo jezika v SB, pa jim neupravičeno pripisujejo normativni značaj in razumejo vsak, v kurzivi natisnjen sinonim kot boljšo, primernejšo varianto, čeprav je res, da je besedilo Navodil, kar zadeva vrednost v ležečem tisku natisnjenega besedila, nekoliko nejasno, kajti stavek »Marsikdaj je napotilo za rabo tudi že v tem, če ima kakšna beseda ob sebi v kurzivi po enega ali več izrazov z istim pomenom«¹¹ je mogoče razumeti tudi tako, kot da imajo dodani sinonimi prednost pred geselskimi besedami. Da sestavljavci SP 1962 niso mislili tako, dokazuje že samo geslo *kurziva*, kateremu so na strani 392 dodani kar trije sinonimi (ležeča, poševna, nagnjena pisava), a je v citiranem stavku kljub temu uporabljen prevzeti izraz *kurziva* (za normativnost pa seveda gre v primerih, ko je besedi, njeni obliki ali zvezi dodan še krožec, zvezdica ali puščica, kjer pa normativnost prav tako ni izražena z ležečim tiskom, ampak z dodanim normativnim znamenjem).

Upravičenost takšnih posegov lektorjev ali urednikov pa ostane še vprašljivejša, ko ugotovimo, da so iste oblike ali iste besede obravnavane zdaj kot napake, ki jih je treba popraviti, zdaj kot stilno nevtralna izrazna sredstva. Takšna nedoslednost je nekajkrat prisotna znotraj ene same knjige (*okreniti se* je v Kralju na Betajnovi spremenjeno v *obrniti se*, medtem ko v Gospodu stotniku isti glagol lektorja ni motil!) ali celo v enem samem besedilu (v besedilu O, domovina, tisi kakor zdravje je članek *baš* enkrat zamenjen za *ravno*, drugič nil).

Opozoriti je treba še na vsebinske prilagoditve, ki jih doživljajo Cankarjeva besedila v SB in ki jih tudi ni malo. Zlasti v berilih za nižjo stopnjo so besedila vsebinsko večinoma zelo okrnjena (pri čemer pa se sploh poraja pomislek o umestnosti vključevanja Cankarjevih besedil v SB za nižje razrede osnovne šole!). Izpuščeni so mnogi atributi, dostavki, pristavki, poudarjevalni izrazi, pa tudi celi stavki in odstavki (v ponazoritvenih zgledih so izpuščeni ali spremenjeni deli razprto tiskani): *zrak je bil poln vlage in plesnobe, na srca je legla mrka utrujenost, molčali smo* -- → *zrak je bil poln vlage in plesnobe, na srca je legla utrujenost, molčali smo*; -- *ob jasnih dneh sem videl njen mili, topli odsvit* -- → *Ob jasnih dneh sem videl njen topli odsvit*; -- *se ga je najbrž narahlo dotaknil* -- → *se ga je narahlo dotaknil*; *oči ... niso razodevale prav nič strahu ali bolečine* -- → *oči ... niso razodevale prav nič strahu in bolečine* itd.

Skoraj dosledno so izpuščena tudi vsa tista mesta v besedilih, ki kakorkoli zadevajo cerkveno ali religiozno področje, pa najsi gre za terminologijo, metaforiko ali celo zgolj tematiko: *Stopil sem iz zakristije na solnčno cesto* -- → *Stopil sem na sončno cesto*; -- *Tam, vse okrog cerkve in še globoko pod klanec so se vrstili štanti drug za drugim* -- → *Globoko pod klanec so se vrstile stojnice*; -- *Nato sem legel v travo in sem molil, da bi umrl* -- → *Nato sem legel v travo in želel, da bi umrl*. -- *Ali nagnila se je k meni, vzdignila mi je obraz z obema rokama in videl sem jo, vso belo, kakor od milosti božje obžarjeno* -- → *A nagnila se je k meni, vzdignila mi je obraz z obema rokama*. -- *Dá se sanjati o zlatih gradovih, dá osamih nebesih, o grošu ne* -- → *Da se sanjati o zlatih gradovih, o grošu ne*.

Zlasti zadnja dva primera kažeta na izrazito slogovno osiromašitev Cankarjevega sporočila. Koliko močnejši in prepričljivejši je Cankarjev neokleščeni stavek *Dá se sanjati o zla-*

¹¹ Slovenski pravopis, Ljubljana 1962, 6.

¹² Slovenski pravopis, Ljubljana 1950, 6.

tih gradovih, dá o samih nebesih, o grošu ne s stopnjevalno prirednostjo v prvem delu v primerjavi s prirejevalčevim grobim, odsekanim, samo protivnim razmerjem. Namesto dvoplastne strukture povedi (protivno priredje, katerega prvi del pa je naznotraj stopnjevalno razčlenjen in prav zato v odnosu do drugega postavljen v poudarjeno protivnost) nam po prirejevalčevi »zaslugi« ostaja navadna enoplastna, občutno pa je tudi na tem mestu prizadet Cankarjev ritem. Če gre za mnenje, da učitelj teh pojmov učencem ne bi mogel zadovoljivo razložiti, kar pa je zelo malo verjetno, bi morali lektorji in uredniki ubrati nekoliko zahtevnejšo pot. Ne zgolj črtanje dela sporočila ne glede na vsebinsko in slogovno vraščenost izločenih delov v celoto, pač pa ustrezna prilagoditev celotnega sporočila, vključno z nadomestitvijo izpuščenega dela z novim, vsebinsko in slogovno kolkor mogoče adekvatnim. Sicer pa je bilo o vplivu biblijskega sloga na Cankarjev jezik in stil in o njegovem idejnem ozadju zapisanih že toliko tehtnih ugotovitev, da je resnično težko razumeti, kako more ta izrazita slogovna značilnost dandanes še koga motiti, saj »/v/erske simbolike . . . ni moč imeti za izraz /Cankarjevih/ verskih čustev . . . Cankar je ves čas premagoval stare, tudi verske predstave o svetu in človeku in se vzpenjal k vrhuncu sodobne znanstvene misli o družbi in svetu«,¹³ kakor je zapisal dr. F. Zadravec. Predstavimo torej Cankarjevo delo mladim ljudem takšno, kot v resnici je, brez filistrskega kleščanja in moralizatorsko obarvanega »čiščenja«. Kaj drugega kot to slednje je botrovalo vsebinski in slogovni osiromašitvi črtice *Gréh* v tistem delu, ko govori Cankar zelo poetično o ljubezni med Milanom in Bredo. Besedilo »pisal /je/, kako sta se ljubila Milan in Breda in kako sta bila obadva plemenita, srečna in vesela . . . Roko v roki, obadva mlada, od jutranjega sonca obžarjena, v rosi umita . . .« je prirejevalec kar izpustil, očitno zato, da se današnja šolska mladina ob teh Cankarjevih besedah ne bi pohujšala!

Na več mestih so spremembe tudi bolj ali manj grobo popačile prvotni smisel Cankarjevega sporočila, pri čemer še zlasti moti njihova pogostnost in pa dejstvo, da ostajajo očitni lapsusi nemalokrat nepopravljeni od ponatisa do ponatisa. Gre za spremembe takele vrste: *srebrna desetica, ki jih že zdavnaj ni več* --> *srebrna desetica, ki je že zdavnaj ni več*; - v vseh svojih mislih *je /mati/ ostala kmetica do smrti* --> v vseh svojih letih *je /mati/ ostala kmetica do smrti*; - *Morda /mati/ že več ne ve, da je bel kruh kje na svetu* --> *Morda /mati/ že več ne ve, da je bil kruh kje na svetu*; - v šolski sobi *je bilo zelo toplo* --> v šolski klopi *je bilo zelo toplo*; - *lesketala so se zgorenja okna gosposkih hiš* --> *lesketala so se zgornja okna gospodarskih hiš*; - »*Udaril! Bijl!*« je kričalo po dvorani --> »*Udaril! Boj!*« je kričalo po dvorani itd. Verjetno je bila ta ali ona beseda spremenjena ali izpuščena nenamerno, pri pretipkavanju ali stavljenju, toda od skrbnega lektorja in urednika bi pričakovali, da bodo spodrsrljaji odpravljeni vsaj v ponatisih, če so se že izmuznili premalo pazljivemu očesu pri branju korekturnih odtisov. Žal ni tako in v SB se pojavljajo od izdaje do izdaje enako pomanjkljiva besedila, še več, v novejših izdajah se dotodanjim spremembam često pridružijo še nove. To ima med drugimi tudi zelo neugodne posledice pri obravnavi Cankarjevih besedil v šoli. Učenci istega razreda namreč uporabljajo SB različnih izdaj, med branjem pa lahko že majhna sprememba razred dekoncentrira in ga preusmeri od dožemanja in doživljanja umetnine k nepotrebnim jezikovnim neenotnostim.

Kar pa zadeva stilne posebnosti Cankarjevega jezika, bi jih bilo bolje ohraniti in jih uporabiti kot dragoceno izhodišče za temeljitejše, kompleksnejše spoznavanje slovenskega jezika, za odkrivanje in obvladovanje njegove večplastnosti in večfunkcijskosti, popravljanje oziroma prilagajanje Cankarjevih besedil pa naj bi bilo omejeno le na primere očitnega neskladja med knjižnojezikovno normo Cankarjevega ter knjižnojezikovno normo in kodifikacijo norme današnjega časa, pa še to predvsem v slovenskih berilih za nižje razrede osnovne šole.

¹³ Franc Zadravec, *Zgodovina slovenskega slovstva* 5, Maribor 1970, 242.